

1950 Svensk erkebiskop med aner fra Lånke

Når vi hører snakk om «erkebiskop», vil de fleste tenke på vår siste erkebiskop: Olav Engelbrektsson, Steinvikholm og reformasjonen - hvor vi ble et lydrike under Danmark og den norske katolske kirke ble eliminert gjennom militærmakt. Olav Engelbrektsson måtte flykte fra landet i 1537 og Norge blir protestantisk. Og de fleste tenker kanskje derfor at en erkebiskop er noe som kun tilhører det katolske kirkelige systemet. Men slik er det ikke.

Nidaros erkebispedømme ble opprettet av Olav Kyrre omkring 1068 som det eneste i landet og med St. Olavs gravkirke Nidarosdomen som domkirke. En erkebiskop er en høyere biskopsrang i en kristen kirke. Ordet er en sammensetning av gresk *arkhe* (først) og *biskop* (som igjen er avledet av greske *episkopos* som betyr 'tilsynsmann'). Han leder (normalt) et erkebispedømme, som på grunn av sin størrelse, geografiske plassering eller historiske betydning er gitt en fremtredende posisjon i den kirkelige struktur. Det betyr at erkebiskopens rang over biskopen først og fremst gjelder administrative og rettslige spørsmål; i teologisk forstand er de sidestilt, slik det er gjengitt på Wikipedia.

I *Den norske kirke* ble dette i 1917 endret til årlig valg av formann i Bispemøte. Fra 1932 kalt *preses*) i betydningen "fremst blant likemenn". Fram til 1998 ble Oslo biskop alltid valgt som *preses* av biskopene. 1998-2010 ble andre enn Oslo biskop valgt til *preses*, for fire år om gangen. Fra oktober 2011 har Den norske kirke fast *preses*, med sete sammen med biskopen i Nidaros - Norges gamle erkebispeby. Kirken i Sverige beholdt ved reformasjonen erkebispetet i Uppsala, men slik at embetet ikke lenger var overordnet de andre biskopene, bare "fremst blant likemenn". De fleste lutherske kirker i verden har ikke erkebiskop.

Dette kapittel skal handle om Erling Eidem, en svensk erkebiskop med aner fra Eidum i Lånke i Stjørdal. Og jeg tør påstå at det ikke er en hvilken som helst erkebiskop, men en med ganske så tosidig personlighet. Det er sagt om erkebiskop Erling Eidem at han en gang kom til en tilstelning der kongen skulle delta. Han ville kontrollere bordplasseringen. Eidem ble misfornøyd med sin egen plassering og byttet til en bedre plass med følgende motivering: «*Erling Eidem kan de plassere hvor som helst, men her sitter Svea rikets erkebiskop*».

Erling Eidem het opprinnelig Andersson, født 23. april 1880 i Göteborg. Døde 14. april 1972 i Vänersborg i det sørvestlige hjørnet av

Erkebiskop i Sverige 1932-1950: Erling Eidem

innsjøen Vänern. Eidem ble gravlagt på Uppsala gamle kirkegård. Han var svensk erkebiskop av Uppsala 1932-1950. Hans familie stammer på morsiden fra en gammel husmannsplass kalt Stendal under Eidum i Sortesgrenda i Lånke i Stjørdal. Bruket ble tidligere kalt for Eidumshaugen eller bare Haugen. Her rådet hans oldeforeldre Peder Johnsen Eidum (1751-1829) og Karen Sivertsdtr Rødde (1747-1805). Og her blir deres sønn Rasmus P. Eidumshaug født 1. januar 1791. Rasmus flytter til Trondheim, tar navnet Eidem, og gifter seg med Anne Marta Halvordtr Bang fra Huus i Lånke. Disse blir besteforeldre til Erling Eidem. De får en datter: Pauline Rosline Eidem (1838-1893), som blir født i Trondheim, men gifter seg i 1864 med svensken Anders Magnus Anderson, født 31. juli 1835 i Filipstad, Sverige. Disse er altså foreldre til vår erkebiskop og hovedperson i dette kapitlet, pluss 11 barn til. Erling Eidem giftet seg i 1909 med Elisabeth Eklund, datter av domprosten og professoren Pehr Eklund.

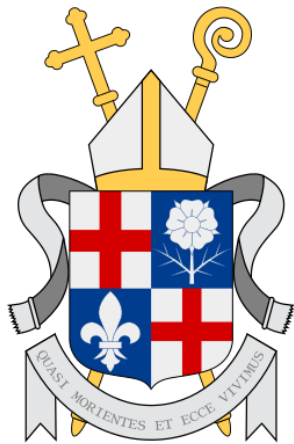
Eidemgården i Dronningensgate 40 i Trondheim

Så en liten avstikker til Eidemgården i Trondheim. Den ligger i Dronningens gt. 40, og er oppkalt etter Rasmus Pedersen Eidem, bestefar til vår Erling. I 1802 var hyrekusk Moses Sivertsen oppført som eier. T. Tønseth og Jens Lien kjøpte gården av ham i 1835. Og så i 1838 ble gården overdratt til handelsmann og skipper Rasmus Pedersen Eidem, som eide den frem til 1871. Her i Dronningens gate lekte altså mor til Erling Eidem. Den som kjøpte gården av Rasmus Eidem, var handelsmann Laurits Bernhard Hagen. I den kommunale folketellingen fra 1871 bodde det 27 personer i Dronningens gt 40. Fra 1875 var eiendommen i handelsmann Arnt Baardsens eie. Han drev først forretning her i eget navn, senere sammen med en annen under navnet Buch & Baardsen. I 1889 kjøpte John Lehn gården. Han var oppsynsmann ved E. C. Dahls bryggeri, og i 1899 etablerte han sin egen mineralvannfabrikk her: Nidaros Mineralvandfabrik. Den ble innredet i kjelleren, der en først kom inn i en stor skjenkesal og derfra videre inn i fabrikklokalet, som lå i en fløy mot gårdsplassen. Maskinene og apparatene til produksjonen var kommet fra Danmark. Fabrikken leverte saftlimonader og mineralvann i ulike varianter og med mange navn. De hadde også en egen brusvogn som ble kjørt rundt i byen. Etter at John Lehn døde i 1911, fortsatte gården og bryggeriet å være i familiens eie. Sønnene til John og Johanne (født ca. 1849), Einar og Sverre Lehn, drev egen forretning med

parfymeri på andre adresser, men fram til 1970-årene bodde og drev medlemmer av familien forretning i gården under firmanavnet Sverre Lehn & co.

Eidem sin slekt på farsiden stammer fra Anders Jansson i Ransäters i Värmland, gift med Annika Persdotter. Deres sønn, hemmansägaren Olof Andersson (1736-1793) i Ransäter hadde sønnen Jan Olofsson (1764-1824). Og slik går generasjonene ned til Anders Jansson og Anna Svensdotter, som blir foreldre til Anders Magnus Andersson som med tiden blir grosserer og eieren av Fåglaviks glasbruk og altså gift med Pauline Rosine Eidem fra Dronningens gt 40 i Trondheim.

Anders Magnus Andersson (1835-1891) vokste opp i Filipstad. I 1848 ble han ansatt i glassmagasinet B. A. Örnberg i Kristiania. Her ble han student på Kristiania handelsinstitutt. I 1859 flyttet han til Göteborg, hvor han fikk handelsbrev, og gikk i kompaniskap med B. A. Örnbergs bror Anders G. Örnberg under firmanavnet Örnberg & Andersson. I 1867 ble han eneeier, og i 1871 installerte de firma i St Eriksgatan 3, Göteborg, hvor familien ble boende i 58 år. Firmaet var detalj- og grossist i glass, porselen og mineraloljer. I begynnelsen av 1870-talet var firmaets mest lønnsomme virksomhet import av vinduer. Grossistvirksomheten opphørte i 1874. Anders Magnus Andersson kjøper så Lindspångs gård ved Fåglaviks stasjon, nordøst om Herrljunga, og bygger opp en glassfabrikk som begynte med produksjon av småglass og flasker. Etter Anderssons død i 1891 ble familieselskapet Örnberg & Anderssons ab etablert, med eldste sønnen: Magnus Eidem (Andersson) som brukseier.

Erling Eidems ärkebiskopsvapen

Erling Eidems heraldiske släktsvapen

Men så var det altså Erling Eidem (1880-1972), sønnen til Pauline fra Trondheim, og med dype røtter til Lånke i Stjørdal. Han valgte å ta morsnavnet. Erling Eidem ble kandidat ved Göteborgs högskola i 1903, teologisk kandidat ved Lunds universitet i 1907, teol.lic. i 1912, og disputerte for doktorgraden i 1913. Han ble promovert til doktor i teologi i 1918 i Lund. Han var dosent i nytestamentlig eksegese i Lund 1913-1924 og assistent ved Uppsala universitet 1918-1919. Han var sogneprest i Gårdstånga 1924-1928 og innehadde professoratet i eksegese i Lund fra 1926 respektive i nytestamentlig eksegese i Lund fra 1928 til 1932 da han tiltrådte som erkebiskop. Eidem holdt sin avskjedsforelesning som akademisk lærer den 10. mai 1932 i Carolinasalen i gamla biblioteket ved Lundagård. Den 22. mai samme år ble Eidem bispeviet i Uppsala domkyrka av biskop Olof Bergqvist. Han ble i 1940 utnevnt til *överhovpredikant*.

Han var æresdoktor ved åtte universiteter: universitetet i Tübingen 1932, Edinburgh 1933, Prag 1937, Oxford 1937, Delaware 1938, Sopot 1947, Åbo 1948, samt ved Augustana College, Rock Island USA 1948 og PhD honoris Upsala College East Orange 1948. Han blev hederssenator ved Halle-Wittenbergs universitet 1932. Han var leder av Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund, Vetenskapssocieteten i Lund, Kungliga Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg, Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala och hedersledamot av Nathan Söderblom-sällskapet.

I 1949 var Eidem en av de geistlige som donerte til den högkyrkliga St Ansgars stiftelsen i Uppsala. Eidem utga blant annet Pauli bildvärld (1913), Den lidande guden (1921), Själens Jakobskamp og Det kristna livet enligt Paulus (begge 1927), Herdabrev (1931) og Tjänaren (1953). (Avsnittet er mer eller mindre sakset fra Wikipedia).

Erkebiskop Erling Eidem

I 1935 forrettet han da den senere kong Frederik 9. giftet seg med prinsesse Ingrid i Storkyrkan. Eidem avsluttet sitt oppdrag i 1950 og ble dermed den første erkebiskop av Uppsala etter reformasjonen som ikke hadde sittet i embedet på livstid. 81 år gammel utførte Erling Eidem den første TV-sendte begravelsen i Sverige, da Dag Hammarskjöld ble gravlagt 29. september 1961 i Uppsala. Eidem gikk dermed direkte ut til store deler av verden.

Erling Eidem har mottatt flere svenske og utenlandske utmerkelser og æresbevisninger, blant annet Storkorset fra Danmark og det samme fra Finland. Men ikke noe fra Norge. Og da kommer vi til hans mer kontroversielle sider, hans innsats som vel ga ham et stempel som værhane. Han har blitt fremstilt som både nazist og antisemitt. I løpet av 1930-årene uttrykte Eidem det som i dag vil bli kalt nasjonalistiske synspunkter. Selv likte han å understreke sin utilstrekkelighet og beskrev sin livsinnstilling som «å tjene». Et annet bilde ble spredt av

forfatteren Göran Tunström i romanen Prästungen: «*en liten mann som likte å holde portene åpne med et mildt smil*».

Eidem har blitt kritisert for en tyskvennlig og passiv holdning både i mellomkrigstiden og under krigen. Basert på hans tolkning av den lutherske læren om toregimentslæren, var det et prinsipp for ham å ikke uttale seg offentlig om politiske spørsmål. Kirken ville ikke på noen måte gripe inn i det sekulære regimentet. Eidems linje var at kristendom og politikk ikke skulle blandes sammen, og at man heller ikke skulle protestere offisielt. Like fullt søkte han kontakt med Hitler, da som privatperson, og oppnådde audiens 2. mai 1934. Han forsikret da Hitler om at utlandet i økende grad ble klar over at nasjonalsosialismens innsats på politiske og sosiale områder var blitt det tyske folkets redning i en ytterst kritisk situasjon. Foran Hitler påpekte han at han fryktet at den tyske evangeliske kirken ville bli fullstendig isolert, og han sa at han var lei seg for Aria-paragrafens innflytelse på kirken. Men han sa også at han så på seg selv som det tyske folket og den tyske kirken sin venn. Noe senere protesterte han mot at den evangeliske ungdomsbevegelsen ble innlemmet i *Hitler-Jugend*. Dermed brøt han sin direkte kontakt med den Hitler-tro kirkeledelsen, men takket tidlig i 1934 ja til å bli ordfører ved Luther-akademiet i Sondershausen.

I en radiotale 26. august 1939 sa Eidem: «*Den dypeste roten til det usigelig vanskelige som truer, ligger i selvisheten blant mennesker og folkeslag. Og i den er vi alle, hver og en, medskyldig.*» «Alle» var altså medskyldige i krigen, og da kunne heller ingen enkeltperson eller noen stat holdes ansvarlig. Han sa også at upartiske utenlandske observatører i økende grad innså hvor mye verdifullt Hitlers stat hadde medført på det etiske område. Det var altså ikke nazismen, men den evangeliske kirkeledelsens kirkepolitikk Eidem kritiserte. Ved krigens utbrudd var Eidem innstilt på å forholde seg helt nøytral til stormaktene.

I oktober/november 1942 besøkte erkebiskop Eidem Berlin for å innsette en ny prest i den svenske kirken i bydelen Wilmersdorf. Den tyske biskop Otto Dibelius forklarte ham da hva som skjedde med jødene, masseutryddelsen som Kurt Gerstein hadde oppdaget foregikk på polsk område. Dibelius og Gerstein satte sitt håp til at Eidem ville slå alarm og fortelle verden om *holocaust*. Men Eidem tidde.

Den 4. januar 1944 myrdet gestapo Kaj Munk ved Hørbylunde Bakke ved Silkeborg. Han var en meget kjent dansk dramatiker, prest og motstandsmann. Den danske motstandsbevegelsen trykket da i sin illegale avis: *De frie Danske* - fordømmende reaksjoner fra innflytelsesrike personer fra Skandinavia, inklusivt fra Sigrid Undset og Erling Eidem.

Kaj Munk

Det å ri to hester samtidig er meget vanskelig. De som var *stripede* var vanligvis de samme som ble værhanene. Både Sverige og Norge var ganske så tyskvennlige de første to årene. Det som snudde litt rundt på værhanen var Pearl Harbor den 7. desember 1941 - men det var nok ikke før Tyskland mistet taket på Østfronten at folk sto mer bevist fram. Den norske og

svenske kirke spilte på flere strenger enn de hadde, en rekke firmaer og privatpersoner tjente ganske bra. I Sverige var det sterke føringer blant politikere og likedan hos kongehuset. I ettertid, når de så resultatet – er det både logisk og forståelig at de som hadde makten strøk seg selv ut av historieboka og/eller tilpasset den til den vinnende part. Å plukke ut andre, ble en kynisk og effektiv metode til å forhindre at noen stilte spørsmål om deres oppførsel, holdninger og handlemåte. Flere mener at rettsoppgjøret ikke ble et rettsoppgjør, men en politisk kamuflasje av egne svik.

«*Mein lieber Reichskanzler*» skreiv svenskekongen Gustav 5 til Hitler høsten 1941. Allerede høsten 1940 ville svenskekongen, på oppdrag fra Göring - mekle mellom Churchill og Hitler. Men Winston Churchill aviste forsøket. Det offisielle Sverige hadde gjennom krigsårene et nært og godt forhold til Hitler-Tyskland. For som værhaner flest, holdt svenskene meget god kontroll med hvilken vei vinden blåste. En kilde til den kontakt som etablerte seg kan selvsagt ligge i at Gustav Adolf i 1932 giftet seg med prinsesse Sibylla, datter av storhertug Carl Eduard av Sachsen-Koburg. Bryllupet stod i Koburg, den første tyske byen som ble nazifisert. Sibylla ble senere mor til dagens svenskekonge, Carl XVI Gustaf.

Kong Gustav 5, konge av Sverige 1907-1950

Forfatteren og avismannen Staffan Thorsell skriver at en kan kalle Sveriges politikk de første krigsårene for feig, varsom, realistisk eller egoistisk, men *nøytral* var den ikke. Han tar for seg både erkebiskop Eidem og diplomaten Görän von Otter, som begge ble informerte fra tyske kilder om at jøder fra hele Europa ble gasset i hjel i konsentrasjonsleirer i Polen. De tyske kildene håpet at de to fremtredende svenskene skulle slå alarm og fortelle verden om dette. Men det ble ikke gjort. De tiet.

De allierte under krigen, og verden for øvrig siden – har naturlig nok kritisert og anklaget det tyske regime. Men de ledende krefter gjort temmelig lite for å løse «jødespørsmålet», og derigjennom kunne kanskje ha forhindret det forferdelige. Forslaget om Madagaskar var fremmet, og da Roosevelt, 22 stater og 24 frivillige organisasjoner gjennomførte Eviankonferansen 6 - 15. juli 1938, fikk verden tilbud fra Hitler om «å overta jødene». Men kun noen mindre stater ville ta imot de. De store, ansvarlige var imot - konferansen ble en fiasko, som flere i ettertid mener kunne ha reddet jødene.

Ser vi på hvordan Norge kom ut av jødespørsmålene i forhold til de andre nordiske landene, blir det som den generelle tilstanden for øvrig. Norske myndigheter sviktet hele veien, stakk av og etterpå ga andre skylden ved å ta vekk oppmerksomheten overfor egne svik. De satte søkelyset på andre. Og fortsatt utøver sosialfascistene samme politikk, nemlig å pynte på Norges historie av hensyn til sitt eget selvbilde.

Norge var representert på Eviankonferansen, men ville ikke ta imot flere jøder enn de få Norge allerede hadde sluppet inn, antisemittiske holdninger dominerte også her til lands. Flere aviser støttet Madagaskarforslaget. Husk også steriliseringsloven fra 1934.

Sverige tillot Tyskland å bruke det svenske jernbanenettet til forflytning av både personell og materiell

Nygaardsvold hadde trolig et viss storebror/lillebror-kompleks, og hadde ikke mye pent å si om Sverige, som han mente foraktet Norge, nordmennene og alt hva norsk er. Sverige har ikke gjort annet gjennom lange, lange tider enn å føle seg overlegne i enhver henseende, mente han. I et brev til Anders Frihagen, statsråd og representant for regjeringen i Stockholm i 1940, skrev Nygaardsvold: «*Det er ingen, ingen, ingen jeg hater så flammende vilt som Sverige*». Igjen ser en den samme taktikken, finne noen å skylde på for å ta vekk oppmerksomheten mot sine egne svik og begrensninger. Sverige tillot den såkalte hestekotrafikken, en forflytting av tropper på svenske jernbanelinjer, hvor det kun var myntet på sanitetspersonell. Det er sagt at bak hver sanitetssoldat skjulte seg 17 stridende Wehrmacht-soldater. Det ble noe mer enn enkle permisjonsreiser, faktisk regelrette troppeforflytninger og transport av krigsmateriell. Jeg har sett omtalt at om lag 2,1 millioner tyske soldater ble fraktet, samt ca. 100 000 togvognlaster med krigsmateriell, som til sammen opptok tidvis 10 % av det svenske jernbanenettets transportkapasitet. Noen har kalt Sveriges holdning og bidrag for «intelligent tilpassing». Resultatet ser vi i dag. Sverige fikk gjennom krigsårene et forsprang på de okkuperte grannelandene Danmark og Norge. Det forspranget klarte vi aldri å ta igjen. Kanskje var både danskene og svenskene smartere enn norske myndigheter?

Det er ganske så klart at Gustav 5 hadde et godt forhold til Hitler og Tyskland. Da Hitler ble innsatt som rikskansler og Führer i 1933, var Gustav i selskap hos Hitler. Dette gjentok seg

like etter den beryktede krystallnatten i 1938 da opptakten til jødeutryddelsene startet. Kong Gustav var gift med en tysk prinsesse. I februar året etter var svenskekongen i Berlin for å dekorere Hitlers generalfeltmarskalk Hermann Göring med storkorset av den svenske Svärdsordenen. Og da Hitler til å begynne med tok innersvingen på russerne, sendte Gustav 5 brev til sin venn Hitler og lykkeønsket ham med suksessen i krigen mot russerne.

At svenskekongen sto på godfot med Hitler og Tyskland, påvirket også de geistlige ledere, og erkebiskop Eidem kunne lett komme i lojalitets- og samvittighetskle mmen. Dertil kom jo den meget omtalte homosaken, kongens eventuelle forhold til Kurt Haijby som endte opp i pengeutpressing, rettsak og dom. Kurt Haijby begikk selvmord 27. august 1965. At Kurt Haijby og kong Gustav 5 kanskje var homofile, og hadde et forhold gjennom mange tiår, kunne ha hatt betydning for de valg både kongen og andre ledende, både geistlige og verdslige, måtte ta. Enhver ettertid har alltid et stort problem. Hallgeir Elstad har uttrykt det slik: *«Det kan vere problematisk å gå til eit historisk arbeid med ein agenda om å endre eit eksisterande bilete av ein historisk person»*.

Kurt Haijby

De tre skandinaviske landene, som kunne ha vært et mektig rike dersom de hadde vært ett land (Kalmarunionen), hadde tre ulike tilnærmelser til ww2. Danmark sin løsning var vel mildere på et vis. Sverige kom ut av det som en fornyet stormakt, og fikk et stort forsprang på sine naboer - mens Norge sin holdning og tilstand under krigen - er fortsatt vanskelig å forstå, på linje med 1814 og 1905, som begge var i det minste et statskupp. Å kritisere negativt Eidem og likesinnede blir ren etterpåklokskap. Tiden var en annen, og du må ha levd i samtiden for å kunne forstå fullt ut. De av sin tid visste nemlig ikke om noe annet. Det har blitt sagt om erkebiskop Eidem: *«Erling Eidem var erkebiskop 1932-1950, men han var alltid bibelforsker. Han ble mer og mer en mystiker med årene»*. Erkebiskop Eidem var nok en værhanne, men det var han sannelig ikke alene om verken i Sverige, Danmark eller Norge. Slik er ofte krigens natur.

(Jeg har funnet en rekke slektsrelasjoner fra biskopen til levende slektninger her i dalføret i 2025, for eksempel innen familiene Korstad, Stokke, Veiseth, Ertsgård, Skogan, Stuberg, Laanke, Sandvik, Prestmo og Thyholt)..